

Pavel Florenszkij

A KULTUSZ
FILOZÓFIÁJA

TYPOTEX

TARTALOM

Istenfélelem	7
A valóság megszentelése	36
A Hét Szentség dedukciója	63
<i>A víz és a Kereszttség Szentsége</i>	76
<i>Az illat és a Bérmálás Szentsége</i>	92
<i>Az öltözékek megszentelése</i>	109
<i>Az Eucharisztia Szentsége</i>	130
Kultusz és ünnep	163
A kultusz fenomenológiájának vonásai	181
<i>Pavel Florenszkij,</i> <i>„a megroppant és meggyötört szó” filozófusa.</i>	
A kultusz filozófiája <i>keletkezéstörténetéhez</i> (Kiss Ilona)	201

ISTENFÉLELEM

1.

Szeretet, szeretet, szeretet, és még szeretet... Minden értelmét elveszítette e titokzatos, a vallástól távol maradó sokadalom által számtalanszor ismételt szó. Kötőszövekként beágyazódva teljes egészében beterítette a mai ember vallási tudatát, s ezzel kiszorított onnan minden vallási tartalmat. E szent szó valódi tartalma ma a „vallás-hiány”, a „nem-vallás” lett, a szeretetről való beszéd titkos értelme pedig – többé-kevésbé tudatosan vagy félig tudatosan – vallásellenes gesztussá vált. Szeretetről való beszédnek nevezik a vallás szövetének álságos torzítását. Igen, beszédnek, mert ugyan *ki* vetemedne magának a szeretetnek a *megélésére* – nem ama humanitárius altruizmus gyakorlására, melynek alapja vagy becsvágy, hiúság és fennhéjázás, vagy a szenvedések láttán tanúsított gyenge idegzet és hisztérikus befolyásolhatóság. De ha a *vallásról* akarunk beszélni, valóban arról, akkor legalább e töprengéseink idejére félre kell dobnunk az apátiát, a pszichologizáló „tetszik” – „nem tetszik”-eket. Férfias tekintettel kell készülnünk a vallásban való igazi élet, „a jólkerekített Igazság rendületlen szíve” (Parmenidész: *Prooimion* – Steiger Kornél fordítása) fogadására. Pál apostol kétélű karddal ábrázolja: „Mert – tanúságtétele szerint – Isten igéje élő és ható, élesebb minden kétélű kardnál, és

áthatol az elme és a lélek, az ízületek és a velők szétválásáig, és megítéli a szív gondolatait és szándékait. Nincsen olyan teremtmény, amely rejtve volna előtte, sőt mindenki mezítelen és fedetlen az ő szeme előtt. Neki kell majd számot adnunk.” (Zsid 4,12–13¹) És: „a Lélek kardja, amely az Isten beszéde” (Ef 6,17). Legyetek rendíthetetlenek, ha „a jólkerekített Igazság rendületlen szívét” akarjátok magatokban hordani! Emlékeztetek, ki is beszélt különösképpen a szeretetről? János – a szeretet apostola. Ő a Mennydörgés Fia, Boanerges (Mk 3,17). A szeretet szavának joga csak azt illeti meg, aki a mennybéli Perunokat magába zárta. Amikor az elfojtott mennydörgés a mélyben morajlik, amikor súlyos kalapácsütések edzik szívünket, amikor villámok villannak fel és szántják-szaggatják puhány teremtményi mivoltunkat – akkor *lesz*, amit a szeretet aktusává tehetünk. De nincs ok a szeretetre hivatkozni, amikor napjaink erőtlenségül vonzódnak, „Isten nélkül, ihlet nélkül” (Puskin: ***-hoz). Az alászálló szeretet azt érheti el, aki havas hegycsúchoz hasonló, tűhegyes szavakkal hasít a menny kék éterébe. De a mocsárba süppedők számára ez merő önámítás. Nem, nem szeretet ez, bármennyit ismételjük, hanem cibere és tejbekása. Minden, csak nem – szeretet.

¹ A szentírási helyek fordítását a Magyar Bibliatársulat új fordítású revideált *Bibliájából* idézzük (Budapest, Magyar Bibliatársulat – A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2014) – *a ford.*

2.

„Jöjjetek, fiaim, hallgassatok rám, az Úr félelmére tanítlak titeket” (Zsolt 34,12). Nem modern szó az „Istenfélelem”. De mit tegyünk: ha a vallásról akarunk beszélni, e lényege szerint nem modern dologról, meg kell békélnünk a korszerűtlen, ám mélyen időszerű „félelem” szóval. A vallás mindenekelőtt *Istenfélelem*, és aki be akar jutni a szentélyébe, annak meg kell tanulnia a félelmet. A félelem hiánya nem a bátorság tanújele, hanem épp ellenkezőleg, a *vakmerőség*, a szellemi pimaszságé, elszemtelenedésé, ami a gyáva lelkekre jellemző, amikor már túlságosan bíznak a büntetlenségükben. Nem ismeri az Istenfélelmet, aki nem ismeri a vallást sem. Nem tapasztalja a félelmet, mert túlságosan biztos abban, hogy semmis az a Más, amely fölötte van. „Ültesd belém, Uram, *javaidnak gyökerét*, ültesd szívembe a Tőled való félelmet” (Aranyszájú Szent János, 7. lenyugvási ima, 9. imaóra). A *javak gyökere* – az Istenfélelem, amely fönről költözik szívünkbe: a vallásban e gyökér *nélkül* semmi sem terem, minden jó belőle ered. Vegyük a Bibliát, vagy akár csak a Konkordanciát a Bibliához, s nézzük meg az *Istenfélelemre* vonatkozó helyeket! Mennyi sok van, és mennyire lényeges mind! Az Úr félelmetes az Ő fenségében, az Ő mindent felülmúló voltában (Fil 3,8), felfoghatatlan titkában! Az Úr, akár a tűz. „Rettenetes dolog az élő Isten kezébe esni!” (Zsid 10,31). Félelmetes az Ő neve (Mal 1,14), félelmetes az ő háza, helye (1Móz 28,17); Isten hatalmas és félelmetes, mindenki számára és mindenben félelmetes. Számtalanszor állítja ezt a Szentírás, és nyomában azok, akik valóban ismerték Istent, ismerték, és nem csupán

elevenségétől megfosztó disszertációkat írtak Róla, vagy léha tárcákat tea és vacsora között. Félelmetes, félelmetes, félelmetes – a kiválasztott népnek is, a pogányoknak is: az egész vallást, minden vallást e felfoghatatlan Istenfélelem tölti ki és hatja át. Ezért tehát „rettegjetek az Úrtól” (2Krón 19,7), „az ÚR félelme lesz a kincsetek” (Ézs 33,6), és így tovább. „Az ÚR félelme tiszta” (Zsolt 18,10); ő a „bölcesség kezdete” (Zsolt 110,10; Péld 1,7; 9,10), „a bölcsesség” (Jób 28,28). Ő „az élet forrása” (Péld 14,27), és „életet jelent” (Péld 19,23). Így tanít bennünket Isten igéje.

3.

Istenfélelem... Sokszor hallottuk (talán inkább ironikusan), hogy „a bölcsesség kezdete az Úr félelme”. De nem sokan gondolkodtak még el e szavak kényszerítő *igazságáról*, melyek oly közel állnak a filozófusok megállapításához: a filozófia kezdete a csodálkozás. Hogy ismeretre tegyünk szert, meg kell érinteni a megismerés tárgyát. S hogy ez megtörtént, a lélek megrázkódtatása, a félelem jelzi. Ez a félelem az *új*, a mindennapi életünkkel szembenálló egészen *új* megérintéséből támad. A világról szerzett benyomásaink rendjébe nem e világi, semmihez sem fogható, *más* ékelődik be. Nyomában fölszakad a megszokott dolgok szövete, és ezáltal a megszokotthoz tapadó tudatunk is; kétélű kardhoz hasonlóan a lélek és a szellem választóvonaláig hatol, addig a „varratig”, ahol lényünk noumenális mélye a jelenségek, a megjelenő dolgok és világi benyomások területével érintkezik. A behatolás nyomán Énünkön láng ejtette seb támad: az Időből kitekintve megpillantottuk az Örökkévalót.

Amikor izzó vas érinti meg a nyálkahártyát, senki se teszi fel a kérdést magának, akarja-e ezt, vagy sem, jólesik-e, vagy sem; ilyenkor nincs idő pszichologizálásra. Az égési sebet szenvedő ennyit mond: „Valóban van – valóban így van!” De ez a „van” magától szakad ki, nem latolgatás után, hanem azonnal, magától tör fel a kiáltás. Ilyen az Isten-félelem is. Amikor valóban felfogjuk az Istenséget, s nem modorosságból, nem unottan affektálva, akkor nincs mód szentimentális ömlengésekre. Akkor, a hatalmas félelemtől megrázkódtatva, lelkünk mélyéről kiáltunk fel: „Valóban *vagy*.” Az első, amit Delphoi szentélyében az imádkozóval kimondattak: „Te vagy” – „Eî”. De ez a „Vagy” nem könnyű szó, kimondani csak megrázkódtatás árán lehet.

Dániel próféta látomást látott a Tigris folyó partján. Így ad bizonysgot róla: „Egyedül én, Dániel, láttam ezt a látomást. A férfiak, akik velem voltak, nem látták azt, mert nagy rémület fogta el őket; elmenekültek és elrejtőztek. Én magamra maradva láttam ezt a nagy látomást, de engem is elhagyott az erőm, arcom eltorzult, és nem tudtam erőmet összeszedni. Hallottam hangos beszédét, és amikor hangos beszédét meghallottam, ájultan roskadtam arcommal a földre” (Dán 10,7–9). A látomásban megjelenő „gyolcsruhába öltözött férfi” szavai hallatán „lehajtottam a fejemet, és némán hallgattam... – írja a próféta magáról – ...a látomás alatt annyira elfogott a fájdalom, hogy nem tudtam erőmet összeszedni” (Dán 10,15–16).

4.

Az újitt rendkívüli-titokzatos alakban töri át a megszokottat. De nem annak *alakjában*, ami behatol – a félelem forrása –, hanem a megjelenő transzcendens mivoltának érzékelésében. Megnyíltott a *nem e világi* – s az egész világ azonnal cseppfolyósnak, ingatagnak, bizonytalanoknak érződött: az igazi-lényegi mellett elhalványult a megszokott. S a megszokottal együtt elhalványult létünk maga is: mi magunk remegő láng lettünk a széljárta térségek közepén, a *semmi* határán: már-már nem-létezők. De ekkor az öröktől fogva Létezőben rátaláltunk örökre szóló támaszunkra. Végső lealacsonyulásunk felmagasztosulás is egyben. Az istenfélelem kettős módon működik.

Ezen antinomikus mozgás állandó forrással és mozgatóval rendelkezik: állandó mozgatója a létezésünkre mondott *igen* és *nem*. Az istenfélelem örök kráter, amelyben a *lávát* sohasem zárja le kőkéreg; ablak valóságunkon, ahonnan más világok láthatók; repedés földi létezésünkön, ahonnan a másik világ erőt adó és tápláló áramai áradnak be. Egyszóval – ez a *Kultusz*.

5.

A kultusz első, alapvető s legerősebb meghatározása épp ez: a kultusz a teljes realitás azon szelete, ahol találkozik az immanens és a transzcendens, a földi és a mennyei, az e világi és a túlvilági, az időleges és az örökkévaló, a feltételes és a feltétlen, a múlandó és a múlhatatlan.

Tegyünk most kis kitérőt egy példa kedvéért! A példaként bemutatandó anyagra még szükségünk lesz, és később lesz alkalmunk utalni rá. Képzeljünk el néhány fagerendát bizonyos elrendezésben! Ez „megszokott”, „e világi”, „múlandó” dolog. De: „A te kereszted, Krisztus, bár lényegére csak fának látszott, mégis isteni erővel bírt, és midőn a világnak érzékelhető módon jelent meg, értelmileg üdvösségünk csodáját okozta. Hódolván előtte téged dicsőítünk, Üdvözítőnk, irgalmazz nekünk.” (*Oktoékbosz – Nyolchangú énektár*, 5. hang, kedd, vecsernye – Orosz Atanáz fordítása.) Fagerenda, de isteni erővel bír, érzékelhető módon jelenik meg a világnak stb. – ezek a tipikus jegyek minden kultusz minden szegmensének, minden részének meghatározásában, bárhol, bármikor, bármilyen formában jelenjék is meg. A *kultusz* jellegzetes és alapvető jegye a „látható” és az „isteni”, az „érzéki” és az „értelmi”, tehát az értelemmel felfogható, a noumenális, a transzcendentális érintkezése. A mennyei és földi ezen antinómiájából fejlődik ki a kultusz lényege annak minden következményével. E következmények pedig, egészében véve, abban jelentkeznek, hogy a „látható” és az „érzéki”, az „Istenivel” és „értelmivel” alkotott lényegi kapcsolata folytán, olyan útra tereli tevékenységünket, ami szokatlan és nem jellemző a „láthatóra” és „érzékire” mint olyanra. A keresztvetés mozdulata belső ellentmondás, mivel minden mozgás kell, hogy rendelkezzen egy célja felé mutató, határozott iránnyal, a keresztvetés mozdulata azonban, bár mintegy a célja felé halad, utóbb visszavonja, megtagadja ezt a haladást. Mindazonáltal, a kultuszban – mint azt a továbbiakban látni fogjuk – ez a bensőleg ellentmondásos mozgás dominál. Az érzékitől kísért szellemi erő megváltoztatja az érzékit is, arra

kényszerítve, hogy más legyen, mint ami természetszerűen elvárható lenne tőle mint elkülönült egységtől. Ugyanígy téríti el a páros csillag egyik – láthatatlan, de nagy erejű – tagja fénylő és látható párját a rá jellemző egyenes vonalú, egyenletesen emelkedő mozgáspályájától, s egyenlőtlen, görbe vonalú, hurokba tekeredő mozgásra kényszeríti.

Példánkhoz, a kereszthez visszatérve megkérdezhetjük: vajon a hódolat, a felmagasztalás, a meghajlás, a csók, a tömjénezés, a gyertya és mécses gyújtása a pusztá fadarabot illeti-e, ami – látható és érzékelhető alakjában – a kereszt? És amikor imáinkban a keresztet szólítjuk és hozzá folyamodunk, s közben feltárul, hogy nem egy darab fa van előttünk, hanem eleven mennyei lény, aki képes oltalmazásunkra és segítségünkre, ha erre kérjük őt? A Szent Kereszt számunkra nem személytelen, *semleges* harmadik, sőt, nem is *harmadik* személy, hanem közvetlenül megszólítható második: „Te”. S ami a másik számára lehet „Te”, önmagában és önmaga számára lehet „Én” – azaz személy, értelemmel bíró és szellemi lény.

„Örvendezz, életethordozó Kereszt, istenfélelemnek győzhetetlen diadaljelvénye, Paradicsom kapuja, a hívőknek támasza, az Egyháznak védőfala, amely által eltűnt az enyészet, és megszűnt és elnyeletett a halál hatalma, és a földről az egekbe emelkedtünk. Győzhetetlen fegyverünk, démonoknak ellenfele, vértanúknak dicsősége, Szentek igaz ékessége, és az üdvösség révpartja, mely ajándékozott a világnak nagy irgalmat” – hangzik a Szent Kereszt felmagasztalásának verse (*Előverses sztichirák*, 5. hang – Berki Feriz fordítása²). A keresztet tehát közvetlenül megszólíthatjuk,

² In *Hymnologion. Magyar orthodox énekeskönyv. I-II. kötet*. Budapest, Magyar Orthodox Adminisztrátúra, 1969. I., 230. skk. – Berki Feriz

valóságosan és lényege szerint, nem pedig retorikai fogásként és önkényesen, szükségszerűen és nem feltételesen. S ha megszólíthatjuk, „Te”-nek nevezhetjük, akkor meg is *kell* tennünk: utólag nem orozhatjuk el tőle tulajdon személyiségét. S ha közelebb akarunk kerülni az Istentisztelethez, annak kell tekintenünk, ami; a liturgikus szövegeket betűszerinti értelmükben, teljes komolysággal kell felfognunk, anélkül hogy a mindennapi beszéd alpári szintjére alacsonyítanánk. *A Szent Kereszt kánonja* – Sínai Szent Gergely műve – teljes egészében a Kereszthez mint eleven lényhez címzett megszólításokból áll. Szentéletű András hívására ő maga, személyesen jelent meg. Itt csak a konkrétság segíthet: máskülönben szekularizált gondolkodásunk úgy jár, akár a kutya, amelyik visszatér saját hányadékához. Megpróbálunk konkrétak lenni, amennyire itt lehetséges.

„Egy sötét éjjelen a két főapostol, Péter és Pál temploma mellett haladt el Szentéletű András, amikor a sátán – egy etióp alakjában – sárral teli gödörbe taszította. Már derékig elmerült, amikor ily fohászba kezdett: »Apostolok, ti, akik lángoló tanítástokkal bevilágítottátok a földnek mind a négy határát, ti, fénylő fáklyák, segítsetek nekem, méltatlan szolgátoknak, kimentvén engemet e gödör mélységéből.« Ebben a pillanatban – εὐθέως – megjelent – ἐφάνη – előtte a *Kereszt*: a levegőben függve, izzó lángként lövellte fénylő sugarát a földre a Szentéletű felé. Amikor András meglátta – θεασάμενος – a keresztet, így kiáltott fel: »Jelöltessék meg mirajtunk orcádnak világosságá» (*Sztichira*, 1. hang). – σημειωθήτω εἰς ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου κύριε.

fordításait a továbbiakban a megfelelő kötet címére való utalással, zárójelben jelezzük – *a ford.*

– Ekkor hirtelen – παραχρήμα – megjelent – ἐφάνησαν – két férfi, kihúzták a gödörből, majd máris láthatatlanná – ἄφανεις – váltak. A csodálatos Kereszt azonban a levegőben haladt András előtt, és bevilágította az utat, míg csak be nem ért az oszlopcsarnokba. Amikor visszafordult, hogy megnézzze, merre távozik az Isteni Kereszt, látja: arany szárnyakon a magasba emelkedik – ἤρθη – és tűzsugarakat bocsájt alá” (*Acta SS, Mai*, tom. VI., cap. XIII., 47E).

„Jelöltessék meg mirajtunk orcádnak világossága” (Zsolt 4,7) – kiáltott fel Szentéletű András a zsoltár szavaival, mire megjelent előtte a Kereszt. Az óhitűek a zsoltár e szavainak olvastán mind, együttesen, *keresztet vetnek*. Tehát: az Úr arca fényének megjelenése vagy arca fényének jele a *Kereszt* megjelenése maga, azaz a Kereszt Isten arcának fénye vagy dicsőségének megjelenése, Isten dicsősége maga, más szóval: Isten szemlélhető, a világ számára megjelenő *képe*. Az Ő képére teremtett az ember. A Kereszt ezért emberi természet, amelyet az Úr Magára vett e természet egységében és isteni képében. Ebben az értelemben a Szent Keresztet – az Úr Isteni hüposztatikus egysége alapján – az Úrral azonosíthatjuk. Mindebből érthető, miért *Kereszttel* ábrázolja az Úr arcát az ókeresztény ikonográfia.

Az ember azonban Krisztus képe szerint való, ezért a Kereszt maga Isten képe az emberben, Isten *tüposza*, míg a Kereszt tüposza, az Ember prototüposza – maga a Szent Háromság:

πρωτότυπος – τύπος – ἔκτυπος
Legszentebb Háromság – Kereszt – Ember

Az ember noumenális Keresztként teremtett. Ebből fakad az emberi természet minden magasabb rendű megnyilvánulása – kereszt formájú kitárulkozása révén. Összearult bimbóként, összegörnyedve ül az ember az anyaméhben. Növekedésnek indul – és kiegyenesedik, kibomlik, akár a bimbó. Az emberi nem virágzása a legszebb, ami az emberben van, az emberben lévő emberi – amikor kereszt formában kitárulkozik. Ez külsőleg látható módon is érzékelhető. De misztikus-szellemi értelemben még inkább. A mennyek felé *emelt* és a kereszt alakban *kitárt* földre boruló kéz – a legmélyebb ima két fajtája – az Úr előtt s az Úr szerint való feltárulkozás, ezért az Istenhez való hasonlatosság. Nincs szükség bizonygatni, hogy a szentek serege éppen így imádkozott: a kereszt alakban való szüntelen feltárulkozás számtalan példáját találni a szentek élete történeteiben. Szentéletű Nagy Pachómiosz „szokása szerint állva imádkozott, karjait a mennyek felé tárva, és az ima végeztéig se le nem eresztve, se meg nem hajlítva állt, mint aki *Kereszten függ*: így erősítvén meg testét, lelkét az istenes gondolatokhoz emelte” (*Acta SS*, Mai, tom. III., cap. XXV., 387.). A kereszt alakban való kitárulkozás noumenális aktus: ezért is *nem lehet* méltatlanul erre vemedni. Szentéletű Pachómiosz a Krisztushoz fohászoló tévelygő Taéziának megtiltotta ezt: „Tartsd karjaid méltóan (...) a mennyek felé tárva, lejjebb eresztve (...) mert karjaid tisztátalanságtól szennyesek.” (Dmitrij Rosztovszkij: *Minea*. [Szentek élete, október 8.] Moszkva, 1897, 128.)

Az Istenhez való hasonlatosság a kereszt megjelenése, a kereszt megvalósulása bennünk. A Szent – az emberiség entelekheia – Kereszt. A Kereszt – entelekheia. Mi több,

a Kereszt nem csupán az ember tüposza, hanem a teljes, egységes Egésként szemlélt világmindenségé.

A Kereszt – „a láthatatlan és látható világnak megjelenő Isten képe” (Sínai Szent Gergely: *A Szent Kereszt kánonja*). A Kereszt képére teremtett az egész világ – ad tanúbizonytságot Nagy Szent Vazul: „A fakereszt előtt értelmünkben foglalt Kereszt felemeltetett az egész világnak, amelynek környezetében találkozik a világmindenség négy tája, s amelynek környezetében rejlő ereje a négy táj felé kiárad.” Szent Jeromos Márk evangéliumának magyarázatában szereplő tanúságtétele szerint: „az ember sem a mennyekhez nem tud másképp fohászolni imájával, mint Kereszt alakjában, sem a vízen nem tud másképp úszni”. *A Kereszt minden mozgás és minden élőlény közös formája, sőt, magának a világnak a képe.*

Az egyiptomi sivatagban élt Márk szerzetes. Aszketikus életének híre seregnyi embert vonzott hozzá; s hogy elkerülje imái állandó megzavarását, elhatározta, hogy másik helyre menekül. De először Alexandriába ment a patriarchához, hogy erre áldást kérjen. Alexandriában azonban eltérítette egy keresztromboló eretnek beszéde, aki a Keresztet akasztófához hasonlította, s arra szólított, hogy semmisítsék meg az Úr halálának e rettenetes eszközét. Márk leszaggatta magáról keresztjét, összetörte, majd ugyanezt tette cellájában tartott keresztjével is, darabjait pedig elásta, és a helyét minden nap leköpdöste. De egyszer csak hangot hallott: „Márk! Miért sértetted meg az én jeletem? Miért gyaláztad meg az én földi nyughelyemet, mennyei magasságomat, földi mélységemet és a határtalan világmindenségben lévő szélességemet? Miért tetted ezt?” „Miért akarsz megbüntetni, Uram,

engemet?” – kérdezte Márk, és ezt hallotta: „Az Én Keresztem megtiprásáért és meggyalázásáért, amelyen Én az emberiséget a földről a mennybe emeltem. Kelj fel, és figyelj!” Márk felkelt. Az ég alját csodás fény borította. Nem volt sem nap, sem hold, sem csillagok; mintha az egész világmindenség egyetlen fényé vált volna. Márk ekkor Kelet felé fordult, s megpillantotta: a mennyek lefelé is, fölfelé is, minden irányban kitárulkoztak, eltűnt a föld síkja, amelyet naponta látott reggeltől estig. Maga a földgolyó egyetlen ponttá vált: azon álltak az igazak. A távolban az ég alján végig kitárulkozva – a Kereszt. Az egész világmindenség egyetlen Keresztté vált, csak fény alkotta, amely nem vakította a szemet, mint a nap, hanem lágy volt és kellemes. E fénykereszt alsó vége a végtelen mélységek felé ereszkedett, a felső a végtelen magasságokba emelkedett. A szentéletű férfiú látta, hogy a Kereszt alsó pereménél lejjebb és felső pereménél följebb már semmi sincsen. Vízszintes szára kétoldalt, jobb és bal felé válva, a végtelen távolba futott. És Márk megértette, hogy sem bal felől, sem jobb felől nincs semmi távolabb, mint a Keresztfá végei. Így szólt hozzá egy angyal ifjú képében: „Nézz és figyelj! A Kereszt a Világmindenség képe. Minden létező története a teremtés legelső pillanatától kezdve. A Keresztben van ábrázolva a teljes, értelemmel felfogható világmindenség, az angyali és emberi egyaránt. Mindkettőnek egyedüli kezdete – Isten Fia. Hatalmasságának és mindenhatóságának nincsen határa sem a magasságban, sem a mélységben, sem a szélességben. Ezt ábrázolja a Kereszt négy fő vége. Hódoljunk Krisztus Keresztje előtt!” Angyal és ember háromszor hódolt a Kereszt előtt. (V. Szenatov: Krisztus keresztjének Egyetemes Dicsősége. *Cerkov*, 1910, 19–20.)

Az egész világrend ezen alapsémája egészében véve megismétlődik a részletekben is. Nagy Szent Vazul például a teremtés napjait is ugyanezen Kereszt-tüposz különféle megnyilvánulási módjaként értelmezi. A Kereszt-központú értelmezés újdonságától megrendült, s szívükben-értelmükben ezzel teljes egészében azonosuló ókeresztények szemléletében a világmindenség minden része és minden jelensége – *sub specie crucis* – a Kereszt kategóriájába került. Nem az analógiákkal való pusztá játék, hanem az apologéták és az egyházi írók eredeti tapasztalata, amikor Keresztről mint olyanról beszélnek, ami mindenütt kirajzódik és mindenütt látható. „A Kereszt Krisztus hatalmának és erejének hatalmas szimbóluma, amint ez a tekintetünk elé kerülő tárgyakban is látható. Mert vegyük szemügyre a világ *bármely* tárgyát: kialakul-e bárminek is a szerkezete e forma nélkül, létezhet-e kölcsönös kapcsolat nélküle? A hajó nem úszhat a tengeren, ha megsérül a keresztvitorla; a Földet nem lehet felszántani kereszt alakú eszköz nélkül; a szántóvetők és a kézművesek egyaránt kereszt formájú eszközökkel végzik munkájukat. Az ember külső alakja is csak annyiban különbözik az oktalan állatétól, hogy az ember tartása egyenes, módjában áll, hogy karját oldalvást kiterjessze, az arcon a homlok vonalát metsző orr vonala szintén kereszt alakot formáz, amely az állatoknál légzésre szolgál. Erről mondotta a próféta: »Az Úr fölkentje, éltető leheletünk« (Jer 4,20). A ti [pogány] szimbólumaitok is kereszt forma erejét képviselik. Azokra a zászlókra és tróféákra utalok, amelyeket ünnepi meneteiteken hordoztok körül, hogy hatalmatok és erőtök jelét mutassátok fel bennük, bár ezt anélkül teszitek, hogy tudnátok róla. És haldokló ural-

kodóitok képét is kereszt alakra helyezitek és a feliratokon istennek nevezitek őket” – hangzik Filozófosz Szent Jusztin tanúságtétele (*Első apológia*, 55. fejezet).

Ezek a tanúságtételek önmagukban véve pusztán ad hominem retorikának és apologetikának is tűnhetnek. De ha figyelembe vesszük az Egyház liturgiában, ikonfestészetben kifejeződő tanításait a Szent Keresztről, ha figyelembe vesszük az egyáltalán nem apologetikusan megnyilatkozó szentek *tapasztalatát*, akkor megbizonyosodhatunk róla, hogy a keresztény szemlélet *valóban* a Kereszt sémájában látja az egész világ életét. Minden Kereszt, minden kereszt alakú, a Kereszt képezi az egész lét alapját mint a lét igazi *formája*, már nem csupán külső, hanem szervező forma, platóni εἶδος. A dologi formában tárgyiasult, általunk tisztelt Szent Kereszt már nem egy a többi dolog között, hanem a valóság *entelekheijája*, τὸ ὄντως ὄν, τὸ ὄν νοούμενον. S bár érzékileg is szemlélhető, akkor is értelmi, értelemmel felfogható lényeg, sőt, értelemmel való felfoghatósága épp szemlélhető és érzékelhető formájában, a vonalak keresztződésében magában nyilvánul meg. De ha ez így van, ha kezünkben tarthatjuk, szemünk előtt láthatjuk *magában való dologként*, akkor természetesen a kereszt, melynek lényege alakja által fejeződik ki, sem származhat ellenséges erőtlől, nem lehet csábítás forrása. Az ördög nem jelenhet meg Kereszt alakban, hogy elcsábítsa az aszkétát, amiről Szentéletű Nagy Barszanuphiosz és Szentéletű Prokópiosz is szólt.

A Kereszt jele ezért a legfőbb és legbiztosabb eszköz az ördögi ármányokkal szemben is. A Kereszt mindig *maga* a Kereszt, illuzórikus Kereszt nem lehetséges.

A Kereszt mint a mennyei szellemi lényeg noumenális természete különösen mélyen és szemléletesen mutatkozik meg a Krisztusért balga Szentéletű András látomásában. E misztikus szépséggel és végtelenül mély tartalommal telített látomás külön filozófiai, dogmatikai és vallástörténeti kutatás témája lehetne. A túlságosan hosszú elbeszélés akadályozna a megfelelő részletek kiemelésében, sőt, tartalmuk visszaadásában, ezért csak röviden emlékeztetek arra, hogy András *három mennyboltot* látott, amelyekben az egyetemes létezés forrásai találhatók. Az első mennybolton egy Keresztet pillantott meg, amely mellett gyönyörű énekesek álltak és édes dallal magasztalták az Urat. A második mennybolt kapuinál *két* kereszt állott, s itt szintén szentelési szertartás zajlott. A harmadik mennybolton *három* keresztet látott, amelyek izzó vasként ragyogtak. Vezetője belépett a lánghözvetbe, és hódolt a Kereszt előtt, de Szent András nem tudott odalépni a lánghoz, távolról hódolt a Keresztnak, míg a második és harmadik égben csókkal illette a kereszteteket (*Acta SS, Mai, tom. VI., cap. V., 20C–21D*).

A Kereszt tehát eleven, tudatos, értelemmel bíró szellemi lény, képes arra, hogy imánkat meghallgassa s válaszoljon rá. Az esdeklésben és az elbocsájtásban stb. a keruboknál tiszteltebb, vagyis a Szent Szűz és a testnélküli Mennyei Erők között áll, *rangja* szerint tehát közvetlenül a Szentséges Szűz Istenanya után helyezkedik el, magasabban a Mennyei Erőknél, Keresztelő Szent Jánosnál, az Apostoloknál, a prófétáknál, a szenteknél. A Kereszt mint mennyei Lény az *egész világmindenség képe és tüpösa* – miként Márk remetének megmutatkozott az egyiptomi pusztában –, maga az Örökkévaló tekintete által szemlélt világmindenség.

A világ „világnak megjelölt” tartóereje, a világ őrzője, a világ útmutatója, a világ ideája – Sophia. A világmindenség egészében is, részleteiben is kereszt alakú, és a kereszt alakúság minden irányban, minden osztatban, minden értelemben áthatja a világmindenséget. Sőt, megtudjuk azt is, hogy a Kereszt Isten gondolatában megelőzte a világot, és magát az Időt (ApCsel 2,22–23, I Kor 1,23–24; 2,7). Ha ez így van, akkor lehet-e nem *félelmetes* ez a „*darab fa*”, ami maga a Titokzatos Örök Lény? „Már akkor *félelmetes voltál az embernek*, amikor még nem feszítették meg rajtad az Urat” – ezekkel a szavakkal fordult a Kereszthez a hagyomány szerint Szent András apostol útban kereszthalála felé.

Az egyházi énekek tanúsága szerint neki, a Legszentebb Háromság képének szolgálnak nagy félelemmel maguk az Angyalok. És ennek a *fának* szól a hódolat rettegéssel és szívbeli töredelemmel: „Jertek, hódolattal tiszteljük életünk forrását, Krisztus Istenünk ma élénk tárt keresztfáját” (*Nagyböjti énektár*, az ének a Kereszthódoló vasárnapot követő héten hangzik el – Orosz Atanáz fordítása).

6.

Példaként beszéltünk a Keresztről: példákon világíthatjuk meg legközelebről a kultusz titokzatos területét. A lényeg azonban most nem a Kereszt, hanem a kultusz azon sajátossága és rendeltetése, miként vezet egyáltalán bennünket ahhoz, hogy más világokkal érintkezhessünk: a titokzatos lények mellettünk, előttünk való jelenlétének, tevékenységeinek és erőinek érzése nem lehet nem félelmetes, és nem

is kell, hogy ne legyen félelmetes. „Félelmetes ez a hely” (1Móz 28,17) – mert félelmetes az empíria szakadékaiba tekinteni. Az ókori kultuszok *lényegük szerint* kevésbé félelmetesek, mint a kultuszok kultusza, a keresztény kultusz, inkább megráztak külső elemükkel, semmint felnyitották, már-már felszakították a nem látó szembogarat a titkok látására. A magasabb fokú érzékenységet feltételező keresztény kultusz visszafogottabb és szikárabb formák révén korlátozza titkai tragikus mélységét: ha a Szent Kehelyben lobogó láng az ókori formák erejével jelenne meg, nincs az a test, amely elbírná. Ha a Szent Titkok fénye úgy lobbanna fel, hogy nem takarja kenyér és bor látványa – mondja Kronstadti János –, semelyik teremtett lény szeme nem bírná el a ragyogást. De ahhoz, hogy közelebb kerüljünk *a kultusz jellegzetes vonalaihoz*, amit én a kultusz filozófiájának nevezek, hasznos lesz, ha legelőbb épp az ókori kultuszok fenyegető fenségére és hatalmasságára vetünk egy pillantást, hogy megközelíthessük az elsődleges vallási tapasztalat, az Istenfélelem megértését, mert az Istenfélelem Isten igenlése.

Mennél súlyosabban, lényegre törőbben, archaikusabban gondolkodunk a vallásról, annál közelebb leszünk az igazsághoz. Kötömbnyi súlyt kívánunk adni ítéleteinknek, hogy minden szó tízszer, százszor, ezerszer súlyosabb legyen, mint amennyi a súlya, hogy mindegyike százpudos teherként nehezdedjen ránk, hogy mindegyike saját súlyával kényszerítsen érzékelésre, hogy ledobhassuk magunkról a terhet, egyszóval, hogy minél mélyebben és mélyebben belénk vésődhessen. Csak ekkor számíthatunk sikerre, s csak ekkor érthetünk meg valamit is együttesen a kultusz alapjairól. De nem: szavam erőtlen és üres...